

Мовкебаева Г.А.¹, Бимагамбетова Ж.Т.², Тогузбаева А.К.³

¹Т.ғ.д., «Халықаралық қатынастар және әлемдік экономика» кафедрасының профессоры, Еуразия зерттеулер орталығының директоры, e-mail: gmovkebaewa@mail.ru
²Ф.ғ.к., «Дипломатиялық аударма» кафедрасының доцент м.а, e-mail: bimzhibek@gmail.com
³«Халықаралық қатынастар» мамандығының 1 курс докторанты, e-mail: alia_8783@mail.ru
әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.

**ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ИНТЕГРАЦИЯНЫ ДАМУДЫҢ
БОЛЖАМДЫҚ СЦЕНАРИЙЛЕРІ: МАЗМҰНЫ МЕН КЕЗЕҢДЕРІ**

Өміршеңдік пен орнықты даму үшін елдердің аймақтық бірлестіктерге интеграциялауға әкелді, олардың бірі – Еуразиялық экономикалық одақ пен Жібек жолы елдері. Сыртқы факторлардың ұлттық экономикалардың дамуына әсерінің артуы олардың кері әсерін төмендетудің бірлескен жолдарын іздеуге әкелді. Бұл процестер еуразиялық кеңістіктің даму үлгісі ретінде қаралатын интеграциялық үрдістерді күшейтеді. Бірыңғай кеңістік аясында Одақ елдерінің энергетикалық қауіпсіздігін нығайту қажеттілігі артып келеді. ЕАЭО кеңістіктегі интеграциялық үдерістерді күшейту нәтижесінде қаржы, энергетика және тасымалдау нарығын біртіндеп біріктіру және қалыптастыру еліміздің энергетикалық қауіпсіздігін нығайтуды қажет етеді, өйткені энергетикалық интеграция процесінің әлсіздігі экономикалық, техникалық және әлеуметтік артта қалушылыққа себеп болуы ықтимал. Осыған байланысты бұл мақалада мемлекеттік құрылымдардың статистикалық деректеріне, энергетиканы дамытудың нысаналы индикаторларына негізделген зерттеуді жүргізу арқылы ЕАЭО пен Жібек жолы елдері шеңберінде энергетикалық интеграцияны дамытудың болжамдық сценарийлерін айқындауды мақсат етілді. Жұмыс біріншіден, Қазақстан Республикасы үшін энергетикалық интеграцияның маңыздылығын талдау, екіншіден, Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігінің деңгейін бағалау, математикалық модельдеу және, үшінші, ЕАЭО кеңістіктегі болжамдық сценарий мен макроэкономикалық көрсеткіштерді зерттеу арқылы үш индикатор негізінде жасалды. Осы мақсатқа жету үшін салыстырмалы, сұрыптамалы, ғылыми және теориялық талдау әдістері пайдаланылды.

Түйін сөздер: Қазақстан, Евразиялық Одақ, энергетикалық интеграция, болжамды сценарийлер, нысаналы көрсеткіштер.

Movkebayeva G.A.¹, Bimagambetova Zh.T.², Toguzbayeva A.K.³

¹Doctor of History, Professor of Department of International Relations and World Economy, Director of the Center for Eurasian Studies, e-mail: gmovkebaewa@mail.ru

²Candidate of Philology, acting associate Professor of the Department of diplomatic translation, e-mail: bimzhibek@gmail.com

³PhD of «International relations», e-mail: alia_8783@mail.ru
Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty

**Predictive scenarios for the development of energy integration:
the nature and stages**

The desire of countries for survival and sustainable development has led to integration into regional associations, one of which is the EAEU and the Silk Road countries. The increased influence of external factors on the functioning of national economies led to the search for joint ways to reduce their negative impact. These processes reinforce the integration trends, which are considered as the pattern of development of the Eurasian space. Within the framework of a single space, the need to strengthen the energy security of the countries of the Union is growing. The gradual unification and formation of the largest single financial, energy and transport markets in the Eurasian space as a result of strengthening

integration processes necessitates strengthening the country's energy security, since weak regulation of the energy integration process can create conditions for economic, technical and social backwardness. In this regard, this article sets the goal – based on statistical data of state structures, target indicators of energy development, the authors' studies show the prognostic scenarios for the development of energy integration in the framework of the EAEU and the Silk Road countries. The study was developed on the basis of three indicators, the first, analyzing the importance of energy integration for the Republic of Kazakhstan, the second, assessing the level of energy security of the Republic of Kazakhstan, by means of mathematical modeling and the third, studying the forecast scenario and macroeconomic indicators within the EAEU space. To achieve this goal, we used methods of comparative, comparative, scientific and theoretical analysis of sources.

Key words: Kazakhstan, Eurasian Union, energy integration, forecast scenarios, target indicators.

Мовкебаева Г.А.¹, Бимагамбетова Ж.Т.², Тогузбаева А.К.³

¹д.и.н., профессор кафедры «Международных отношений и мировой экономики», директор Центра евразийских исследований, e-mail: gmovkebaewa@mail.ru

²к.ф.н., и.о. доцента кафедры дипломатического перевода, e-mail: bimzhibek@gmail.com

³докторант 1 курса специальности «Международные отношения», e-mail: alia_8783@mail.ru
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы

Прогнозные сценарии развития энергетической интеграции: сущность и этапы

Стремление стран к выживанию и устойчивому развитию обусловило интеграцию в региональные объединения, одним из которых выступает ЕАЭС и страны Шелкового пути. Усиление влияния внешних факторов на функционирование национальных экономик обусловило поиск совместных путей снижения их негативного влияния. Эти процессы усиливают интеграционные тенденции, которые рассматриваются как закономерность развития евразийского пространства. В рамках единого пространства усиливается необходимость укрепления энергетической безопасности стран Союза. Постепенное объединение и формирование крупнейших единых финансовых, энергетических и транспортных рынков в евразийском пространстве в результате усиления интеграционных процессов обуславливает необходимость укрепления энергетической безопасности страны, так как слабое регулирование процесса энергетической интеграции может создать условия экономической, технической и социальной отсталости. В связи с этим в данной статье поставлена цель – на основе статистических данных государственных структур, целевых показателей энергетического развития, исследований авторов показать прогнозные сценарии развития энергетической интеграции в рамках ЕАЭС и стран Шелкового пути. Исследование разработано на основе трех показателей: первое – анализ важности энергетической интеграции для РК, второе – оценки уровня энергетической безопасности Республики Казахстан путем математического моделирования, и третье – исследование прогнозных сценариев и макроэкономических показателей в рамках ЕАЭС пространства. Для достижения поставленной цели были использованы методы компаративного, сопоставительного, научно-теоретического анализа источников.

Ключевые слова: Казахстан, Евразийский союз, энергетическая интеграция, прогнозные сценарии, целевые показатели.

Кіріспе

Түрлі себептерге байланысты жиі болып тұратын жаһандық экономикалық дағдарыстар бұрын-соңды қабылданған барлық шараларды, соның ішінде энергетикалық қауіпсіздік пен тұтас экономикалық даму, қоршаған орта және әлеуметтік саланың теңгерімін қамтамасыз ете алмайтындығын көрсетті. Сол себепті, қазіргі таңда ретті түрде мемлекеттік және аймақтық энергетикалық интеграцияны дамытып, халықаралық нарыққа тиімді бағамен сұранысқа тап энергетикалық өнімді ұсынған абзал. Қазіргі таңда еліміз үшін аса маңызды

ЕАЭО пен Жібек жолы торабындағы мемлекеттермен тығыз энергетикалық байланыстарды әрі қарай дамытқан жөн. Бұл байланыстарды әрбір ел үшін биологиялық, су, жер, минералды және энергетикалық ресурстарды қамтитын тұрақты дамудың ресурстық базасын қалыптастырудан аңғаруға болады.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 28 маусымдағы «2030 жылға дейін Еліміздің энергетикалық кешенін дамыту тұжырымдамасында» энергетика секторының өнімдерін халықаралық нарықта сатудан түскен кірістер Қазақстанның инфрақұрылымын белсенді түрде дамытуға, озық технологиялар

трансферіне, экономиканың инновациялық дамуына ықпал етуге, халықты жұмыспен қамтамасыз етуге және әлеуметтік саланың дамуына үлес қосуға мүмкіндік беретіні нақты жазылған (Постановление Правительства..., 2014). Осы тұрғыдан алғанда тақырыптың маңыздылығы Қазақстан Республикасы Президентінің «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» атты 2010 жылғы 29 қаңтардағы Қазақстан халқына Жолдауының және 2010-2014 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының үдемелі индустриялық-инновациялық дамуының мемлекеттік бағдарламасының мазмұнымен айқындалатынын атаған жөн.

Сонымен қатар, энергетика адам қызметінің барлық салалары үшін ресурстық базаның негізгі компоненті болып табылады, ал екінші жағынан алғанда, тұрақты дамудың экономикалық, әлеуметтік және экологиялық компоненттерін біріктіру үшін негіз жасайтын экономиканың қуатты секторы болып есептеледі. Дегенмен, өткен ғасырдың парадигмасында энергетикалық кешеннің дамуы Қазақстан Республикасының стратегиялық мақсаттарына қауіп төндіріп, елдің энергетикалық қауіпсіздігін төмендетуге, қоршаған ортаның жай-күйін нашарлатуға және экономикалық өсудің қосымша қауіп-қатерлерін туындатуға жол ашқанын есепке алу қажет. Сондықтан мақаланың негізгі мақсаты – ЕАЭО пен Жібек жолы торабындағы елдер арасындағы Қазақстан Республикасының энергетикалық саладағы интеграциясын 2013 жылдан бастап, қазірге дейінгі уақытты айқындай отырып, дамудың болжамдық сценарийлерінің кезеңдерін және мазмұнын ашу болып табылады. Осы тұрғыдан, ЕАЭО мен Жібек жолы шеңберіндегі энергетиканың өзекті тармағына жататынын мұнай саласындағы Қазақстанның жалпы жағдайы мен маңыздылығын айқындау; макроэкономикалық және тұрақты энергетиканы дамытудың болжамды сценарийлерін нақты мәліметтермен ашу; тұрақты энергетиканы қалыптастырудың негізгі факторларының бірі ретінде экономиканың энерго тиімділігі мен әлеуметтік саланың даму тенденцияларын нақтылау міндеттерін жүзеге асырылу көзделді.

Теориялық-әдіснамалық зерттелуі

Зерттеудің әдіснамалық негізі – макроэкономикалық көрсеткіштерді айқындау және осы көрсеткіштерді шекті мәндермен салыстыру әдістерінің жүйесі құрастырды. Зерттеу жүргізу

барысында қауіп-қатер деңгейі, математикалық аппараттың әдістері, соның ішінде көп өзгермелі статистикалық талдау, тәуекел деңгейін және оның пайда болу ықтималдығын анықтауға мүмкіндік беретін тәуекелдерді бағалау әдістерін сараптау әдістері пайдаланылды. Зерттеу барысында қосалқы ақпарат көздері, сараптамалық және аналитикалық басылымдар және басқа да ашық ақпарат көздері айналымға тартылды. Автордың арнайы сұратулары бойынша Қазақстан Республикасында зерттелетін өнім нарығындағы негізгі деректер, оның экспорты мен импортын, сондай-ақ саланың даму тенденцияларын талдау және бағалау үшін қосымша ақпарат алды. Сонымен қатар зерттеу барысында шетелдік, әсіресе батыстық зерттеушілердің еңбектеріне басым назар аударылды. Зерттеуде энергетикалық саланың маңыздылығын қарастырған Дрангеваның (Dragneva and Wolczuk, 2017), Ф. Карнейроның (Carneiro, 2013), Г. Иоффенің (Ioffe, 2014) жұмыстарын ерекше атауға болады.

Мәселенің болжамдық талқылануы

Еуразиялық экономикалық интеграцияны дамыту үшін ЕАЭС-ға қазақстандық өнімдерін кеңейту мәселесі 2025 ж. дейін болашақтағы басты міндеттердің қатарында. Осы мәселе бойынша қазақстандық бизнестің әлемдік беделіне байланысты проблемалар туындауда.

Қазақстандағы еуразиялық интеграцияның критиктері Қазақстандағы басқа елдермен сауда-саттықты өткізуге мүмкіндік береді, бұл қазіргі заманғы әлемдегі сауда-саттыққа салынған және бұл Еуропаның басқа да өнімдерін және басқа елдердің технологиясын импорттауды көздейді, бұл ұзақ мерзімді перспективада мүмкін болатын өндірісті жетілдіруге мүмкіндік береді. Еуропалық Одақ бұл бастамада Қазақстанның басты әріптесіне айналды және 2018 ж. Еуропалық Одақпен сауда айналымы төмендеді (-20,4%) қазірдің өзінде 2015 ж. (-39%) салыстырғанда аса қауіпті емес (Государственная программа инфраструктурного развития...).

Қысқа мерзімді перспективада, Қазақстан болашақта Еуропалық Одаққа сыртқы сауда айналымын кеңейтетін сыңайлы, бұл ЕАЭО өзіндік әсерін тигізеді (Повышение инвестиционной привлекательности...).

Қазақстандағы еуразиялық экономикалық интеграцияның дамуы Қазақстан Республикасының көлік және инфрақұрылымдық жоба-

ларын іске асыруды қамтамасыз етуі тиіс (Новая инвестиционная политика...).

Экономикалық турбуленттіліктің негативті төмендетуіне және ЕАЭО-дағы макроэкономикалық жағдайдың тұрақтылығын сақтауға арналған уәкілетті мемлекеттердің координациясы ЕАЭО-ға кіретін Қазақстанды қалыптастыратын фактор болып табылады (Vinokurov, 2017: 54-70).

ЕАЭС аясында орта мерзімді перспективада интеграциялануы үшін Қазақстаннан тысқары жерлерде интеграцияланатын болады, оның сыртқы келбеті сыртқы іс-қимылдарға және нақты климатты қалыптастыруға арналған.

Қазақстандағы орталықтандырылған қаржы нарығын ЕАЭС қалыптастыратын перспективалар жоғары бағалануда. 2014 ж. Н.Ә. Назарбаев Еуропалық экономикалық кеңестің жоғары деңгейдегі кеңесі алдындағы съезінде былай деген: «Алматы қаласы бойынша 2025 ж. қаржы нарықтарының реттелетін органы туралы шешім қабылдайды. Мен, Еуразия экономикалық орталығының қаржы орталығы ретінде Алматы позицияларын орналастыруды ұсынамын және финрегулятордың бірігуін ұсынамын». Сонымен қатар, ЕАЭО қаржы одағымен біртұтас валютаның құрылуы туралы, Қазақстан басшылығы өз позицияларын ұстайды (Назарбаев, 2014).

ЕАЭО мүше елдерінің өзара ынтымақтастығының дамуын, оның сандық және сапалық көрсеткіштерін шетелдік зерттеушілер де назарға алып отыр. Олардың арасында 2014 жылдан бастап, тұрақты есеп түрінде берілетін мақсатты макроэкономикалық көрсеткіштерді жатқызуға болады (Eurasian Economic Integration...).

Қазіргі таңда ЕАЭО пен Еуропалық одақ арасындағы тығыз экономикалық байланыстардың зерттелуі аса маңызды болып табылады. Шетелдік және ресейлік зерттеушілер осы тақырыпқа қатысты көлемді коллективті зерттеуді жүргізген. Бұл зерттеудің ішкі мазмұны мақсатты интеграцияға Ресей жасағысы келетіндігі жан-жақты қарастырылған (Vinokurov... 2016). Осы тақырыпқа етене жақын ЕАЭО мен ЕО арасындағы интеграциялық үдерістерді ERASMUS бағдарламасы шеңберінде Юн С. өзіндік жеке дара зерттеулерін жүргізген. Оның пайымына қарағанда екі ұйым арасындағы интеграциялық процестер тек мұнай саласында көлемді түрде жүреді және Ресей энергетикалық салада өз үлесін алуда нақты саяси қадамдарды жасайтынын тілге тиек еткен (Yun, 2017: 17-19).

ЕАЭО-ның экономикалық саладағы интеграциялық үдерістердің теориялық негіздемесін, оның қазіргі кездегі маңыздылығы жайлы бірқатар шетелдік зерттеушілер арнайы нысан ретінде қаламға алған (Amr, 2013: 122-138). Олар энергетикалық саланы жеке дара қарастырмаған, себебі одақ арасындағы басты фактор ретінде тұтас экономикалық саланы қамтыған (Casey, 2017). Экономикалық дамуында мұнай саласының маңыздылығын атай келе, қазіргі кездегі геосаяси жағдайдың да күрт өзгергендігін қарастырған (Dieter, 2014).

Зерттеу тұжырымдары

Ресей мен Қазақстанның мемлекеттік дүние жүзіндегі конъюнктурасының әлемдік рынокта мұнай мен газды кеңейту, жаһандық және аймақтық тәуекелдерді көтеру негативті отын энергетикасы кешендерін (ОЭК) модернизациялауға арналған. 2014 жылғы қыркүйегінен бастап Ресей мен Қазақстанның негізгі экспорттық тауары болып табылатын мұнай бағамының тұрақсыз өзгеріп тұруы салдарынан осы елдердің ЖІӨ индикаторларына теріс әсерін тигізуі мүмкін (Глазьев, 2014).

Сонымен бірге, ЕАЭО елдерінің арасындағы сауда-экономикалық қатынастарда Ресей мен Беларусь саудасына қатысты теңгерімсіздік байқалады, бұл Одақтың екі ірі экономикасы болып табылатын Ресей мен Қазақстан арасындағы энергетикалық саладағы тауар айналымын баяулатуы мүмкін.

Еуразиялық экономикалық одақ туралы шарт үш елдің мұнай, мұнай өнімдері мен табиғи газы үшін бірыңғай энергетикалық нарық құруды көздейді. Сондықтан Ресей мұнай өңдеу зауыттарында өңделгеннен кейін Ресей Федерациясының бюджетіне жіберетін мұнайға экспорттық баждарды алып тастауға мәжбүр болады. ЕЭК төрағасы В. Христенконың айтуынша, мұнай мен мұнай өнімдерінің бірыңғай нарығы 2025 жылдан кешіктірілмей жұмыс істей бастайды, ал мұнай өнімдеріне қатысты міндеттер Ресей мен Беларусь билігі екі жақты негізде реттеледі (Лис, 2014).

Болашақта электр энергиясын өндіруді, тасымалдауды және сатуды және ЕАЭО электр энергия нарығын құру жоспарланып отыр. Осы нарықты құрудағы кедергілердің бірі, ол ЖІӨ-нің және Белоруссия, Қазақстан мен Ресейдегі белгілі бір өнім түрлерінің энергияны қарқындылығы АҚШ, Қытай және ЕО елдеріне қарағанда 2.5-6.5 есе жоғары екендігі. Бұдан

басқа, ЕАЭО-да олардың жалпы көлеміндегі энергия шығындарының әлдеқайда техникалық (сөзсіз) жоғалуы байқалады, яғни электр энергиясын өндіру ауқымы маңызды, бірақ ол тиімсіз пайдаланылады (Евразийская интеграция Таможенный союз – плюсы и минусы, 2013).

Біздің ойымызша, ЕАЭО бірыңғай энергетикалық нарығын қалыптастыруды жеделдету және экономикалық даму мақсаттарын шешуге еуразиялық интеграцияның бағдарлануы қажет. Ол үшін ЕАЭО-ның сауда-экономикалық саясатының бірыңғай стратегиясын, бірыңғай өнеркәсіптік және аграрлық саясат тұжырымдамасын, сондай-ақ оларды жүзеге асыру жоспарларын әзірлеу және қабылдау қажет. Бұл ұлттық және одақтастықты дамытудың өнеркәсіптік, ауылшаруашылық, ғылыми, техникалық, энергетикалық, көлік және т.б. саясатын үйлестіруді білдіреді (Трубицын..., 2017: 102). Осыған байланысты, ТМД басқа елдерінің қатысуымен ЕАЭО елдерінің энергетикалық альянсын құру қажет сияқты. Өзара сауда статистикасын, оның ішінде энергетиканы тетігін жетілдіру және құқықтық қамтамасыз ету мәселесі өзекті болып табылады. 2011 жылдың қаңтарында мақұлданған осы статистиканың әдістемесі бірнеше кемшіліктерге ие. Олардың ішінде: алғашқы ақпараттың шынайылығы мен толық еместігі, оны өңдеу әдістерінің жетілмегендігі, ұлттық статистикалық қызметтердің деректерінің сәйкессіздігі.

ЕАЭО пен Жібек жолы шеңберіндегі энергетикалық интеграцияның Қазақстан үшін маңыздылығы

Посткеңестік ауқымдағы интеграциялық үдерістерді нығайту және Қазақстанның ЕАЭО пен Жібек жолы торабындағы елдерімен экономикалық ынтымақтастығын күшейту аясында еліміздің энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері оның орнықты дамуының қажетті шарты ретінде барған сайын маңызды болып келеді. Энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету ұзақ мерзімді стратегиялық міндет болып табылады және елеулі әлеуметтік-экономикалық, сонымен қатар сыртқы саяси шешімдерді қабылдаған кезде мемлекет басшылығы Қазақстанның энергетикалық қауіпсіздігінің қазіргі жағдайын және оның өзгерістеріне қатысты қабылданған шешімдердің әсерін бағалауы тиіс. 2016 жылы Қазақстандағы экономикалық өсімнің 1,2 % төмендеуі мұнай мен басқа да шикізат

өнімдерінің әлемдік бағасының төмендеуіне байланысты болды. Қазақстан Республикасы экономикасының өсу қарқыны 2016 жылы 2017 жылмен салыстырғанда теңдей түсті. Алайда, 2017-2018 жж. Қазақстан экономикасы 4 % біркелкі өсім көрсеткіштерін көрсетті (Статистика внешней...).

Қазақстан экономикасының ЕАЭО пен Жібек жолындағы мемлекеттерге интеграциялануы энергетикалық қауіпсіздігінің екі көрсеткішіне, яғни мұнай бағасының төмендеуі мен шикізат өнімнің сұранысына кері әсерін тигізді, әрине бұл Ресейдегі айырбастау бағамының өзгеруімен байланыста етене жүрді. Сонымен қатар, энергетикалық қауіпсіздікке Ұлттық қордың ЖІӨ-нің 38 % құрайтын трансферсіз мемлекеттік бюджеттің тапшылығы негіз болды (Сырлыбаева, 2011). Екінші жағынан алғанда, энергетикалық интеграция кеңейтіліп, өнімге деген сұраныс ауқымы артты және Одаққа мүше елдерге инвестициялар ағыны жандана бастады.

Зерттеу барысында энергетикалық қауіпсіздіктің ағымдағы жағдайы мен оның өзгерістерін бағалау үшін келесі болжамдық сценарийлер көрсеткіштерін зерделеу таңдалды: энергетика секторындағы негізгі құралдарды жаңғырту коэффициентінің саралануы; отын-энергетикалық ресурстарды тұтыну импортын сұрыптау; халықтың жан басына шаққандағы электр энергиясын тұтыну мәселесін қарастыру; жалпы электр энергиясын өндірудегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесін айқындау; жан басына электр энергиясын өндіру. Осыған байланысты ҚР Ұлттық экономикалық министрлігінің статистикалық комитеті мен Энергетика министрлігінің берген мәліметтері негізінде 2011-2018 жж. аралығындағы салыстырмалы зерттеу жүргізіліп, төмендегі 2-кесте жасалды.

Көрсетілген мәліметтерге қарағанда (1-кесте), Қазақстандағы энергетикалық қауіпсіздік екі көрсеткіш негізінде қамтамасыз етілетіндігін аңғарамыз: отын-энергетикалық ресурстардың импортын тұтыну және электр энергиясының жалпы өндірісіндегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесі. 2015 жылдан бастап жалпы өндірістегі жаңартылатын ресурстардың үлесі шекті (қауіпсіз) деңгейге жеткен.

Энергетикалық қауіпсіздіктің деңгейін адам басына шаққандағы электр энергиясын өндіру көлемінің ұлғаюы – 2011 жылдан 2018 жылға дейін 18 % және тұтыну көлемінің 3 % төмендеуіне себеп болды деуге негіз бар. Қазақстанның энергетикалық сальдосы 2013

жылдан бастап халықтың электр энергиясын тұтыну Ресейден артық электр энергиясын экспорттауға мүмкіндік беретін өндіріс көлемінен аз екенін көрсетеді (Создание общих рынков...).

Осыған орай, Қазақстанда энергетикалық өнімнің өсу динамикасының баяу жүру себеп-

терін жаһандық экономика мен халықаралық сауданың бірте-бірте қалпына келуі және өңірлердегі геосаяси шиеленістердің артуы, сондай-ақ Ресейге қарсы санкциялар мен табиғи ресурстарға әлемдік бағалардың төмендеуімен айқындауға болады.

1-кесте – Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігінің деңгейін бағалау

Көрсеткіш	2011 ж.	2012 ж.	2013 ж.	2014 ж.	2015 ж.	2016 ж.	2017 ж.	2018 ж.	Шекті көрсеткіш
Энергетикалық сектордың негізгі құралдарының жаңару жылдамдығы	10,00	10,00	10,00	11,00	6,00	6,00	6,00	6,00	6,00
Отын-энергетикалық ресурстарды тұтыну импорты,%	11,86	10,52	13,10	11,66	6,76	7,42	8,33	11,3	6,76
Жан басына шаққандағы электр энергиясын тұтыну, мың кВт	5,17	5,36	5,48	5,30	5,34	5,22	5,22	5,06	1,20
Электр энергиясын өндірудің жалпы көлеміндегі жаңартылатын энергия көздерінің үлесі,%	-	9,10	8,40	8,10	8,70	10,30	12,70	-	10,00
Жан басына шаққандағы электр энергиясын өндіру, мың кВт	5,10	5,27	5,43	5,48	5,52	5,26	5,36	6,02	1,20

Сондықтан зерттеудің бірінші бөліміндегі жалпы ғылыми тұжырымдарын мына факторлармен байланыстыруға болады:

1. Энергетикалық саладағы өнімнің әлсіздігі ЕАЭО пен Жібек жолындағы мемлекеттер арасындағы интеграциялық үдерістерді дамытуда еліміз үшін кері әсерін тигізуі әбден мүмкін. Оның басты себептері инвестициялардың жеткіліксіз деңгейі, кірістің төмендігі, өнімді өндіру технологиясын жаңарту бойынша жүйелі жұмыссыздықты, пассивті маркетингтік іс-әрекеттердің басымдылығы және мемлекеттік қолдаудың төменділігі осы энергетикалық өнімнің халықаралық нарықта бәсекелестікке тап түспеуімен байланысты.

2. Талдау, Қазақстанның ЕАЭО-ға интеграциялануы қаржы және азық-түлік қауіпсіздігінің екі түріне кері әсерін тигізді. Ал энергетика мен көлік қауіпсіздігіне оң әсер етуде, бұл негізгі макроэкономикалық көрсеткіштердің жақсаруымен расталады. Себебі күні бүгінге дейін транспорттық мәселе шешіле келе, еліміз энергетиканың шикізат түрін (мұнай, уран) арзан бағамен Ресей және ҚХР сатуда.

3. Энергетикалық өнімді қамтамасыз ету мәселесі, анықталған көрсеткіштер бойынша, Қазақстан экономикасына, сондай-ақ тұтастай алғанда Одақ көлеміндегі интеграцияға кері әсерін тигізеді. Қазақстан бәсекелестікке қабілетті өнімді шығаруы қажет, қатысушы елдер арасында ортақ нарықты құрып, халықаралық нарыққа өз өнімін делдалсыз ұсынғаны жөн, себебі болашақта еліміздің табиғи байлығы таусылған сәтте экономиканы дамыту қиын болады.

Макроэкономикалық және тұрақты энергетиканы дамытудың болжамды сценарийлері

Әлемдік экономиканың қазіргі кезеңі энергетикалық мүдделерді тек ұлттық емес, сонымен қатар өңірлік және халықаралық деңгейлерде қарау қажеттілігін тудырады. Қазақстан Республикасы халықаралық ұйымдар мен аймақтық интеграцияны белсенді кезеңін бастады. Мұның бәрі елдің экономикалық қауіпсіздігін қоса алғанда, белсенді шаралар қабылдауды та-

лап етуде. Әсіресе, елдің макроэкономикалық көрсеткіштері мен энергетикалық саланың әлем нарығына шығу тетіктері болып табылды.

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік алған күнінен бастап 28 жыл өткеннен кейін «энергетикалық қауіпсіздік» және «энергетикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ету» анықтамалары Қазақстан Республикасының Конституциясы, «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы № 527- IV, «Қазақстан Республикасының 2001-2005 жылдарға арналған экономикалық қауіпсіздігінің мемлекеттік стратегиясы туралы» 2002 жылғы 7 ақпандағы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығы және т.б. нормативтік құқықтық актілерінде көрініс тапқан (Жанабергенова, 2017: 221-225).

Қазақстан Республикасының энергетикалық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің құқықтық негіздерін талдау, еліміздің ұлттық мүдделерін қорғау жөніндегі іс-шараларды әзірлеу мақсатында тұрақты түрде энергетикалық қауіпсіздігінің деңгейін қадағалау қажет және бұл мәселелер жыл сайын есеп түрінде халық алдында берілуі тиіс. Бұл жұмыс жүйелі негізде жүзеге асырылып, мемлекеттік органдардың, бизнестің және жалпы қоғамның күштерін біріктірудің негізгі алаңа айналған абзал. Осыған байланысты мемлекеттің энергетикалық интеграциясын дамыту үшін 2030 жылға дейінгі Энергетикалық қауіпсіздік стратегиясын әзірлеп, қауіп-қатерлерді анықтауды, дағдарыстардың алдын алуды көздеу қажет.

ЕАЭО кеңістіктегі энергетикалық қауіпсіздіктің негізгі қатерлерін анықтау үшін мына көрсеткіштерді үнемі қадағалаған жөн:

- әлемдік мұнай бағасының төмендеуі;
- энергетикалық ресурстарға қол жеткізу үшін қатаң бәсекелестік;
- мемлекеттік реттеуді және бақылауды күшейту энергетикалық нарықтар және энергия тасымалдау бағыттары;
- энергетика саласындағы Одаққа мүше мемлекеттердің табиғи монополиялар қызметтеріне тең қол жеткізу;
- Одаққа мүше мемлекеттер аумағында орналасқан газ құбырлар жүйелеріне тең қол жеткізу.

Энергетикалық сектордың интеграциялық үдерістерін дамытудың кешенді сценарийлерін анықтаудың маңызды факторларына – энергия тиімділігін арттыру жөніндегі шараларды қабылдау есебінен электр энергиясын тұтынуды азайту; электр энергетикасына арналған газдың бағасы (неғұрлым төмен баға газдың көбірек

қолжетімділігіне сәйкес келеді); генерацияның жаңа түрлерін дамытудың екі нұсқасы бар: біріншісі – 2050 жылға қарай баламалы және жаңартылатын энергия көздерінің үлесі 30 % (мақсаттарға ішінара қол жеткізу) жоғарыны құрайды, екіншісі – 50 % жетеді (Государственная программа..., 2017).

Осылайша үш сценарийдің негізгі интеграциялық бағыттарын анықтауға болады:

Базалық сценарий: базалық сценарийдегі электр энергиясына деген сұраныс, еліміздегі алшақ аймақтарды газдандыру, газдың ағымдағы төмен бағасын сақтап қалу, 2050 жылы электр энергиясын өндірудегі баламалы көздер үлесінің 30 % қамтамасыз ету;

«Жасыл» сценарий – қымбат газ: «жасыл экономиканың» мақсаттарын орындау кезінде электр энергиясына деген сұраныс, алшақ аймақтарды газдандыру, газдың жоғары бағасы, 2050 жылы электр энергиясын өндірудегі баламалы көздер үлесінің 50 %.

«Жасыл» сценарий – арзан газ: «жасыл экономиканың» мақсаттарын орындау кезінде электр энергиясына деген сұраныс, Түркістан облысы, Ақмола, Қарағанды, Павлодар және шығыс облыстарды газдандыру, газдың төмен бағасы, 2050 жылы электр энергиясын өндірудегі баламалы көздер үлесінің 50 % (Қазақстан Республикасының..., 2013).

ЕАЭО кеңістікте энергетикалық интеграцияны дамытудың және қауіпсіздіктің деңгейін болжау үшін «негізгі», «белсенді интеграция» және «баяу интеграция» үш сценарийі пайдаланылды. Энергетикалық сектордағы негізгі міндеттердің бірі параллельді энергетикалық жүйелерге негізделген Біртұтас энергетикалық нарық (БЭН) Кеңесін біртіндеп қалыптастыру болып табылады. Одаққа мүше мемлекеттердің энергетикалық нарығын интеграциялау үдерісіне және БЭН құруына бірқатар факторлар әсер етеді. Факторлар арасында Одаққа мүше елдердің энергетикалық бағаларды айқындамауында жатыр.

Негізгі сценарий. Бастапқы сценарийдің алғышарттары – Қазақстан экономикасын дәстүрлі түрде дамыту, қолданыстағы базаға интеграциялау. Бұл сценарий ЕАЭО елдеріне қатысты сыртқы саясаттағы айтарлықтай өзгерістерді, жаңа интеграциялық шешімдерді қабылдауды білдірмейді. Қол жеткізілген келісімдер толығымен орындалады және кедергілер, жеңілдіктер мен шектеулер әдеттегі тәртіппен анықталып, жойылады. Бірыңғай нарықты құру туралы келісімдер жоспарларға сәйкес жүзеге асырыла-

ды, олардың кейбіреуі осы зерттеудің болжанған көкжиектерінен тыс жүргізіледі. Осы сценарийге сәйкес, Қазақстанда ЖІӨ-нің нақты өсуі жылына 2-4% болады, сыртқы сауданың біршама өсуі байқалады, алайда Қазақстанның ЕАЭО елдерінің жалпы тауар айналымындағы үлесіне әсер етпейді (Решение Евразийского межправительственного..., 2015).

«*Активті интеграция*» сценарийі. Бұл сценарий Қазақстанның ЕАЭО елдерімен сауда айналымының, жолаушылар мен жүк тасымалдаудың (транзит ретінде де, ЕАЭО шеңберінде де) өсуін білдіреді. Интеграция негізінен көлік пен инфрақұрылымды дамытуға, энергетика мен агроөнеркәсіп секторындағы саясатты үйлестіруге негізделген. Бұл сценарийде көлік қызметтерін дамытуға физикалық кедергілердің жоқтығын, Евразиялық Одаққа мүше мемлекеттер аумағында электр энергиясын жеткізудің техникалық мүмкіндіктерін анықтауға, бірыңғай тәсілдерді белгілеуді көздейтін өнімдермен, соның ішінде электр энергиясымен өзара әрекеттесуді нығайтады. Осыған сәйкес сценарий бойынша, Қазақстанда ЖІӨ-нің нақты өсуі жылына 5-9% құрастыратын болады және сыртқы сауданың айтарлықтай өсуі байқалады (В рамках ЕАЭС...).

Баяу интеграциялық ықпалдастық сценарийі. Бұл сценарий интеграциялық үдерістердің бәсеңдеуін білдіреді және ЕАЭО елдеріне қатысты сыртқы саясатта елеулі өзгерістерді, жаңа интеграциялық шешімдерді қабылдауды білдірмейді. Қол жеткізілген уағдаластықтар толық көлемде жүзеге асырылмайды.

Осы сценарийге сәйкес, Қазақстанда ЖІӨ-нің нақты өсімі жылына 1-2% болады, ЕАЭО елдерімен сыртқы саудадағы сауда үлесі орташа алғанда жылына 6,7% төмендейді (По энергетике и инфраструктуре...).

Қорытынды

Зерттеудің нәтижесі ретінде төмендегі ғылыми тұжырымдарды нақтылауға толық негіз бар:

1. Энергетикалық қауіпсіздік теориясы мен еуразиялық кеңістіктегі интеграциялық процестердің заңдылықтарын зерделеу барысында еліміздің ұлттық экономикасының орнықтылығының симбиозына негізделген елдің экономикалық қауіпсіздігін ұғыну және оны сыртқы қауіптерден, сондай-ақ көрші мемлекеттердің интеграциялық бірлестіктердің жағымсыз әсерінен қорғауға бағытталады. Энергетикалық қауіпсіздік категориялық аппараттың қағидаттары, критерийлері, көрсеткіш-

тері, факторлары, бағалау әдістері және қолдау механизмі ретінде айқындалған.

2. Қазіргі кезде мұнай саласы аса маңызды болып табылатын кез келген мемлекеттің экономикалық тетігі болып саналады. Еліміз осы шикізат қорының арқасында әлем экономикаларын қызықтыруда. Алайда, мұнай энергетика көзінің басым бөлігі шикізатты халықаралық нарыққа ұсынумен шектелуде. Осы орайда алпауыт елдердің, әсіресе Қытайдың экономикалық құрсауына түспеу мақсатында еліміздің өзіндік ұлттық интеграциялық даму сценарийі болғаны жөн. Сондықтан зерттеу жұмысында еліміздің энергетикалық саладағы жалпы даму тенденцияларына шолу жасалды.

3. Кез келген дамушы елдің алдында аса қажетті даму факторларының арасында макроэкономикалық көрсеткіштер басты орынға иеленеді. Энергетикалық қорға бай еліміздің аймақтық интеграциялық даму болжамдары болуы шарт. Осы тұрғыда зерттеу нысаны болып табылатын болжамды сценарийлер негізінде ЕАЭО шеңберінде интеграциялық үдерістердің салдарлары мен болжамды даму көрсеткіштері анықталды.

Кеңестер мен ұсыныстар

1. ЕАЭО-ның сауда-экономикалық саясатының, бірыңғай индустриялық-аграрлық саясат тұжырымдамасының және оларды жүзеге асырудың жоспарларын әзірлейді және қабылдайды, өйткені Ресей экономикасының әлемдік мұнай нарығына шамадан тыс тәуелділігі ЕАЭО-ға мүше елдердің экономикаларының репродуктивті құрылымын қалпына келтіру мүмкіндігін айтарлықтай азайтады.

2. ЕАЭО елдерінің энергетикалық одағын құруды көздейтін, ЕАЭО-ның энергетикалық стратегиясын әзірлеу және қабылдау, ТМД-ның басқа елдерін тарту.

3. ЕАЭО-ға мүше елдерде импортты алмастыру саясатын үйлестіру және осы негізде тек осы мемлекеттердің ғана емес, Еуразиялық Одаққа қосылуға ниетті басқа ТМД елдерінің отын-энергетикалық кешенін жаңғыртуды жеделдету. Бұл тиісті өңдеуші өнеркәсіпке инвестициялардың ұлғаюын білдіреді (Официальный сайт ЕЭК).

4. ЕЭО-ға мүше мемлекеттердің энергетика секторына қатысты ұлттық заңнамаларын үйлестіруді қамтамасыз ету, тиісті техникалық регламенттерді қабылдау арқылы мұнай, мұнай өнімдері мен газдың нормалары мен стандарттарын біріздендіру бойынша жұмысты жеделдету.

References

- Amr S.H. Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature. // *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*. – 2013. – 2(5).
- В рамках ЕАЭС будет создан общий рынок нефти, газа и нефтепродуктов // <http://www.dem.kg>.
- Casey M. Where Did the Eurasian Economic Union Go Awry? Electronic Resource: <http://thediplomat.com/2017/05/where-did-the-eurasian-economic-union-go-awry/>. – 2017.
- Carneiro F. What Promises Does the Eurasian Customs Union Hold for the Future? // *World Bank-Economic Premise*. – 2013. – Issue 108. – P. 1-5. // <http://EconPapers.repec.org/RePEc:wbk:prmeep:ep108>.
- Dieter H. Globalization, economic interdependence and new agreements: trade policy in the era of mega-regionals. German Institute for International and Security Affairs and Konrad-Adenauer-Stiftung. Berlin. – 2014.
- Dragneva and Wolczuk. The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power». Chatham House Research Paper. May. – 2017.
- Евразийская интеграция Таможенный союз – плюсы и минусы // *Вестник Кыргызско-Российского славянского университета*. – Т. 13. – 2017. – № 10. – С. 23.
- Глазьев С.Ю. Перспективы Единого экономического пространства и Евразийского союза // URL: <http://www.dynacon.ru> / Glazyev S.Yu. – 2014.
- Государственная программа Цифровой Казахстан: утв. Постановлением Правительства 12 декабря 2017 года, No 827 // <https://primeminister.kz>
- Государственная программа инфраструктурного развития «Нұрлы жол» на 2015-2019 годы // Комитет по финансовому мониторингу Министерства финансов Республики Казахстан. URL: <http://www.kfm.gov.kz/ru/activity/strategy-and-program/state-program-on-infrastructure-development-nurly.html>
- Жанабергенова М.А. Legal aspects of ensuring economic security of the Republic of Kazakhstan // *Вестник университета «Туран»*. – 2017. – № 4(76).
- Қазақстан Республикасының «жасыл экономикаға» көшуі жөніндегі тұжырымдама, Қазақстан Республикасы Президентінің 2013 жылғы 30 мамырдағы № 577 Жарлығымен бекітілген.
- Ioffe G. New Trade War Erupts Between Russia and Belarus» // *Eurasia Daily Monitor*. – 2014. – 11(215). – The Jamestown Foundation.
- Лис И. Перспективы энергетического партнерства в рамках ЕЭП. // URL: <http://ekonomist.by>. – 2014.
- Назарбаев Н.А. Предложил позиционировать Алматы как финансовый центр ЕАЭС // *Kazinform.kz*, 26 мая. URL: http://www.inform.kz/ru/n-nazarbaev-predlozhit-pozicionirovat-almaty-kak-finansovyuycentr-eaes_a2662928. – 2014.
- Новая инвестиционная политика // *Капитал. Центр деловой информации*. URL: <https://www.kapital.kz/finance/53413/povaya-investicionnaya-politika.html>
- Официальный сайт ЕЭК. URL: <http://www.eurasiancom mission.org/ru>.
- Повышение инвестиционной привлекательности Казахстана – одна из целей создания ЕЭП // *Ритм Евразии*. – 13 мая 2014 г. // URL: <http://www.ritm Eurasia.org/news--2014-05-13--povyshenie-investicionnojprivlekatelnosti-kazahstana-odna-iz-celej-sozdaniya-eep-12699>
- Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 июня 2014 года № 724 «Об утверждении Концепции развития топливно-энергетического комплекса Республики Казахстан до 2030 года». – 2014.
- По энергетике и инфраструктуре Евразийской экономической комиссии: интервью члена Коллегии Министра Д. Ибраева журналу «Региональная энергетика и энергосбережения» // <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/2016-06-30.aspx>
- Решение Евразийского межправительственного Совета. Об основных направлениях промышленного сотрудничества в рамках Союза: утв. 9 сентября 2015 года. – № 9.
- Статистика внешней и взаимной торговли за 2012-2017 гг. / Комитет по статистике Министерства национальной экономики // <http://stat.gov.kz>
- Сырлыбаева Б.Р. Устойчивое развитие: проблемы определения и реализации // *Казахстан-Спектр*. – 2011. – № 4 (50).
- Создание общих рынков энергоресурсов Евразийского экономического союза. Общий электроэнергетический рынок Союза // <http://www.eurasiancom mission.org>
- Трубицын К.В., Атаманюк О.В. Обеспечение энергетической безопасности Российской Федерации в условиях вступления во Всемирную торговую организацию // *Интернет-журнал науковедение*. – 2017. – № 6 (19). – С. 102.
- Yun S. Some European-Eurasian Perspectives On Regional Integration // *PhD Support Programme The EU, Central Asia and the Caucasus in the International System*. – 2017.
- В рамках ЕАЭС будет создан общий рынок нефти, газа и нефтепродуктов // <http://www.dem.kg>.
- Vinokurov E. Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results // *Russian Journal of Economics*, URL: http://www.eabr.org/general/upload/articles/RUJE_2017_no1_Vinokurov_EAEU_Current_state.pdf / . – 2017.
- Vinokurov E., Peter Balas, Michael Emerson, Peter Havlik, Pereboyev V., Rovenskaya E., Stepanova A., Jurij Kofner, Pavel Kaba // *Challenges and Opportunities of Economic Integration within a Wider European and Eurasian Space*. International Institute for Applied Systems Analysis www.iiasa.ac.at. – 2016.

References

- Amr, S.H. (2013). Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature. *International Journal of Economy, Management and Social Sciences*. 2(5).
- Carneiro, F. (2013). What Promises Does the Eurasian Customs Union Hold for the Future?, *World Bank – Economic Premise*, issue 108, p. 1-5, <http://EconPapers.repec.org/RePEc:wbk:prmeep:ep108>.
- Casey, M. (2017). Where Did the Eurasian Economic Union Go Awry? *Electronic Resource*:<http://thediplomat.com/2017/05/where-did-the-eurasian-economic-union-go-awry>
- Dieter, H. (2014). Globalization, economic interdependence and new agreements: trade policy in the era of mega-regionals. *German Institute for International and Security Affairs and Konrad-Adenauer-Stiftung*. Berlin
- Dragneva and Wolczuk (2017). *The Eurasian Economic Union Deals, Rules and the Exercise of Power*. Chatham House Research Paper. May.
- Evrasiyskaya Integratsiya Tamozhenny Soyuz – Plyusy I Minusy [Eurasian Integration Customs Union – Pros and Cons] (2017). // *Vestnik Kyrgyzsko-Rossiyskogo Slavyanskogo Universiteta*. T. 13. № 10. S. 23.
- Glazev S.Yu. (2014). *Perspektivy Edinogo Ekonomicheskogo Prostranstva I Evraziyskogo Soyuz* [Prospects for the Common Economic Space and the Eurasian Union]. URL: <http://www.dynacon.ru/>
- Glazyev S.Yu. (2014), URL: <http://www.dynacon.ru>
- Gosudarstvennaya Programma Infrastrukturnogo Razvitiya «Nurly Zhol» na 2015-2019 gody [State Program of infrastructure development «Nurly Zhol» for 2015-2019] // *Komitet po Finansovomu Monitoringu Ministerstva Finansov Respubliki Kazakhstan*. URL: <http://www.kfm.gov.kz/ru/activity/strategy-and-program/state-program-on-infrastructure-development-nurly.html>
- Gosudarstvennaya Programma Tsifrovoy Kazakhstan [State Program Digital Kazakhstan]: *Utv. Postanovleniyem Pravitelstva 12 Dekabrya 2017 goda, No 827* // <https://primeminister.kz>
- Ioffe, G. (2014). *New Trade War Erupts Between Russia and Belarus* // *Eurasia Daily Monitor* 11(215), The Jamestown Foundation.
- Lis I. (2014). *Perspektivy Energeticheskogo Prostranstva v Ramkah YeEP* [Prospects for energy partnerships in the framework of the SES]. URL: <http://ekonomist.by>
- Nazarbayev N.A. (2014). *Predlozhit Pozitsionirovat Almaty Kak Finansoviy Tsent EAES* [He offered to position Almaty as the financial center of the EAEU] // *Kazinform.kz*, URL: http://www.inform.kz/ru/n-nazarbaev-predlozhit-pozitsionirovat-almaty-kak-finansovyecentr-eaes_a2662928
- Novaya Investitsionnaya Politika [New investment policy]. // *Kapital. Tsent Delevoy Informatsii*. URL: <https://www.kapital.kz/finance/53413/novaya-investicionnaya-politika.html>
- Oftsiyalniy Sayt EAEK [ECE official website]. URL: <http://www.eurasiancommission.org/ru>
- Po Energetike i Infrastrukture Evraziyskoy Ekonomicheskoy Komissii [On energy and infrastructure of the Eurasian Economic Commission]: *Intervyu Chlena Kollegii Ministra D.Ibrayeva Zhurnal «Regionalnaya Energetika i Energosberzheniya»* // <http://www.eurasiancommission.org/ru/nae/news/Pages/2016-06-30.aspx>
- Postanovleniye Pravitelstva Respubliki Kazakhstan ot 28 Iyunya 2014 goda № 724 «Ob Utverzhdenii Kontsepsii Razvitiya Toplivno-Energeticheskogo Kompleksa Respubliki Kazakhstan do 2030 goda» [Decree of the Government of the Republic of Kazakhstan dated June 28, 2014 No. 724 «On approval of the Concept for the development of the fuel and energy complex of the Republic of Kazakhstan until 2030»].
- Povysheniye Investitsionnoy Privlekatelnosti Kazahstana – Odnoy iz Tseley Sozdaniya YeEP [Improving the investment attractiveness of Kazakhstan – one of the goals of the CES] // *Ritm Evrazii*. URL: <http://www.ritm-urasia.org/news--2014-05-13--povysheniye-investitsionnojprivlekatelnosti-kazahstana-odna-iz-celej-sozdaniya-ee-12699>
- Qazaqstan Respublikasynyn «Zhasyl Ekonomikaga» Koshu Zhonindegi Tuzhyrymdama [Concept of transition of the Republic of Kazakhstan to «Green economy»], *Qazaqstan Respublikasy Prezidentinin 2013 Zhylygy 30 Mamyrdayy № 577 Zharlygymen Bekitilgen*
- Resheniye Evraziyskogo Mezhpavitelstvennogo Soveta. Ob Osnovnyh Napravleniyah Promyshlennogo Sotrudnichestva v Ramkah Soyuz [Decision of the Eurasian Intergovernmental Council. On the main areas of industrial cooperation within the Union]: *Utv. 9 Sentyabrya 2015 Goda, No9*.
- Sozdaniye Obshih Rynkov Energoresursov Evraziyskogo Ekonomicheskogo Soyuz [Creating common energy markets of the Eurasian Economic Union]. *ObshiyEnergeticheskiyRynokSoyuz* // <http://www.eurasiancommission.org>
- Statistika Vneshney b Vzaimnoy Torgovli za 2012-2017 gg. [Statistics of foreign and mutual trade for 2012-2017] / *Komitet po Statistike Ministerstva Natsionalnoy Ekonomiki* // <http://stat.gov.kz>
- Syrlybayeva B.P. (2011). *Ustoichivoye Razvitiye: Problemy Opredeleniya i Realizatsii* [Sustainable development: problems of definition and implementation] // *Kazakhstan-Spekt*, № 4 (50).
- Trubitsin K.V., Atamanyuk O.V. (2017). *Obespecheniye Energeticheskoy Bezopastnosti Rossiyskoy Federatsii v Usloviyah Vstupleniya vo Vsemirnuyu Torgovuyu Organizatsiyu* [Ensuring the energy security of the Russian Federation in the context of entry into the World Trade Organization] // *Internet-Zhurnal Naukovedeniye*. № 6 (19). С. 102.
- V Ramkah EAES Budet Sozdan Obshiy Rynok Nefti, Gaza i Nefteproduktov [A common market for oil, gas and petroleum products will be created within the EAEU] // <http://www.dem.kg>.
- Vinokurov E. (2017). *Eurasian Economic Union: Current state and preliminary results* // *Russian Journal of Economics*, URL: http://www.eabr.org/general/upload/articles/RUJE_2017_no1_Vinokurov_EAEU_Current_state.pdf/
- Vinokurov E., Peter Balas, Michael Emerson, Peter Havlik, Pereboyev V., Rovenskaya E., Stepanova A., Jurij Kofner, Pavel Kaba (2016). *Challenges and Opportunities of Economic Integration within a Wider European and Eurasian Space*. *International Institute for Applied Systems Analysis* www.iiasa.ac.at
- Yun S., (2017). *Some European-Eurasian Perspectives On Regional Integration* // *PhD Support Programme The EU, Central Asia and the Caucasus in the International System*.
- Zhanabergenova M.A., (2017). *Legal aspects of ensuring economic security of the Republic of Kazakhstan* // *Vestnik Universiteta «Turan»*, No 4(76).